

Bir İktisadi Tetikleyici Olarak Birinci Dünya Savaşı'nın Bitişi: Barışın Osmanlı İmparatorluğu'ndaki Etkilerinin İktisadi İncelenmesi

Avni Önder Hanedar

Öz: 1914 ve 1918 yılları arasında Osmanlı İmparatorluğu yıkım yaratan Birinci Dünya Savaşı'na dâhil olmuştur. Savaş sırasında dış ticarete uygulanan kısıtlamalar ve riskli ortam Osmanlı İmparatorluğu iktisadi yaşamında daralmalar ortaya çıkartmıştı. Kamu harcamaları ciddi şekilde yükselmiş ve parasal sistem kontrol edilemez hâle gelmişti. Savaşın yenik çıkılması Osmanlı İmparatorluğu'nun işgali ve parçalanmasını beraberinde getirmişti. Ayrıca zamanla işgal kuvvetleri ile çatışmalar ortaya çıkmıştı. Tarihsel çalışmalarda, Osmanlı İmparatorluğu'nun Bulgaristan'ın Eylül 1918 tarihinde yaptığı ateşkes teklifi sonucunda iktisadi yaşamda ortaya çıkan baskı ile savaştan çekilme noktasına geldiği iddia edilmektedir. Öte taraftan çatışmaların bitişinin yaklaşması ile riskli dönemin artık geride kalacağı düşünülmesinin iktisadi anlamda iyileşmeler yaratmış olduğu Osmanlı gazetelerinde sıklıkla dile getirilmekteydi. Yazı, bu bağlamda çatışmaların sonlanmakta olduğu süreç içerisinde Osmanlı İmparatorluğu iktisadi yaşamını (Tasvir-i Efkâr ve Vakıt gibi) Osmanlı gazetelerindeki yazılar, İstanbul Borsası'na ait döviz kuru ve mal fiyatı verileri ile niteliksel ve niceliksel yöntemlerle incelemiştir. Geleneksel kaynaklara göre gazeteler güncel bilgi ve veri sağlamaktadır. Tarihsel incelemelerde bu tip kaynaklara dayalı çalışma azlığı, yazının literatüre önemli bir katkısını oluşturmaktadır. Sonuçlar, Osmanlı İmparatorluğu iktisadi yaşamının savaşın bitişini ifade eden ateşkes süreci sonucunda iyileşmeler ile karşılaştığını ortaya koymaktadır. Ancak bu olumlu etkinin kısa süreli olduğu ve zaman içerisinde iktisadi bunalımın etkisini hissettirdiği gözlemlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Selanik Mütarekesi, İstanbul Borsası, döviz kurları, mal fiyatları, iktisadi yaşam.

Abstract: In 1914, the Ottoman Empire was involved in the World War I, ended with economic disruptions due to trade restrictions and higher risks on production after four years. The conflicts were also correlated with increasing expenditures and monetary instabilities. The war heralded the partitioning of the Empire by the Allies, the occupation, and struggle against them over time. It was argued that when Bulgaria asked for an armistice in September 1918, the Ottoman Empire went into recession, heralding the exit of the war. On the other hand, the Ottoman newspapers provided information on the presence of the economic recovery by the end of the war. Using the Ottoman newspapers (i.e., Tasvir-i Efkâr and Vakıt) and data on foreign exchange rates and prices in İstanbul Bourse, this paper empirically examines the Ottoman economy by the end of the conflicts. In comparison to traditional sources on the Ottoman history, the newspapers include contemporary and detailed information and data. The paper's contribution is important, as no large literature exists on the topic. The findings imply an economic recovery while the conflicts were ending. This effect, however, disappeared in the long run, since there was an economic recession.

Keywords: The World War I, The Armistice of Salonica, İstanbul Stock Exchange, foreign exchange rates, prices, economic life.

Deniz Aslan ve Muhammet Özkaya'ya, Yeditepe Üniversitesi Türk Kültürü ve Tarihi Sempozyumu katılımcılarına, Sakarya Üniversitesi muhasebe ve finansman yüksek lisans öğrencilerine, Dokuz Eylül, Ege, Sakarya ve Yeditepe Üniversiteleri kütüphane çalışanlarına katkılarını ve yardımlarını için teşekkür ederim.

@ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi. onderhanedar@gmail.com

© İlimi Etüdler Derneği
DOI: 10.12658/M0248
insan & toplum, 8(4), 2018, 31-55.
insanvetoplum.org

Başvuru: 26.01.2018
Revizyon: 06.03.2018
Kabul: 16.04.2018
Online basım: 01.11.2018

Giriş

20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu dâhil birçok ülkeyi etkisi altına alan ve kapsamlı olumsuz sonuçlar yaratan Birinci Dünya Savaşı'na sahne olmuştu. Kasım 1918 itibarıyla biten çatışmalar, beklenildiğinden daha uzun süre sürmüş ve Osmanlı İmparatorluğu ile müttefikleri yenik düşmüşlerdi. Osmanlı İmparatorluğu 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi ile savaşı bırakmıştı. Ancak Eylül 1918 tarihine gelindiğinde, Osmanlı gazetelerinde çatışmaların ne zaman biteceğine dair çeşitli yorumları görmek mümkündür. 10 Eylül 1918 tarihinden itibaren çatışmaların biteceğine ilişkin haberler Osmanlı gazetelerinde sıklıkla görülmeye başlamıştı (Vakit, 10 Eylül 1918, s. 1; 12 Eylül 1918, s. 1). Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'ın ateşkes teklifleri ve buna ilişkin tartışmalar kamuoyu ile paylaşılmaktaydı (Vakit, 17 Eylül 1918, s. 1; Tanin, 17 Eylül 1918, s. 2; 28 Eylül 1918, s. 2). Ayrıca Osmanlı İmparatorluğu'nda savaşın artık son bulacağına dair bir beklentinin ortaya çıktığını söylemek mümkündür. 8 Ekim 1918 tarihli Vakit Gazetesi, 29 Eylül 1918 tarihli Selanik Mütarekesi ile fiilî hâle gelen Bulgaristan'ın ateşkes talebinin savaşın süresi konusunda kilit bir öneme sahip olduğunu ifade etmekteydi. Zira Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda çatışmaların daha uzun zaman süreceğinin düşünüldüğü ileri sürülmekteydi (Vakit, 8 Ekim 1918, s. 2). Bunu destekleyecek şekilde savaşın sonuna gelinirken, 6 Ekim 1918 tarihli Vakit Gazetesi'nde yer alan bir makale, piyasada Bulgaristan'ın imzaladığı ateşkes anlaşmasından sonra Osmanlı İmparatorluğu açısından da savaşın biteceği ve ateşkes teklif edileceğine dair haberlerin yayılmakta olduğunu ileri sürmekteydi (Vakit, 6 Ekim 1918, s. 2).

Birinci Dünya Savaşı, tüm dünyada olduğu gibi Osmanlı iktisadi yaşamı üzerinde de ciddi tahribatlar yaratmıştı. Savaş başlarken, altın standardı uygulaması terk edildiğinden para arzı kontrolü sağlıklı bir şekilde yürütülememiş ve ülkede fiyat istikrarının olmadığı bir yapı hâkim olmuştu. Birinci Dünya Savaşı süresince İtilaf Devletleri tarafından Osmanlı İmparatorluğu dış ticareti üzerine getirilen sınırlamalar sonucunda ticaretin %90 oranında azaldığı görülmektedir. Ayrıca dış ticaretin kısıtlanması, ticareti Almanya ve Hollanda gibi müttefik ve savaşa tarafsız kalan ülkelere kaydırmıştı (Tasvir-i Efkâr, 6 Aralık 1919, s. 2; Pamuk, 1978). Güvenlik sıkıntılarının üretim ve ticaret üzerinde güçlü olumsuz etkiler yaratması ve para hacminin savunma harcamalarındaki artışa paralel şekilde yükselmesi ile enflasyonun %400 gibi astronomik bir rakama ulaştığı iddia edilmektedir (Eldem, 1994, ss. 25-131; Pamuk, 2000, ss. 223-224; 2005). Parasal ve iktisadi istikrarın tekrar kurulmasına ilişkin çabalar savaşın bitmesi ile kendisini göstermeye başlamıştı (El-

dem, 1994, ss. 25-131; Al ve Akar, 2014, s. 179). Tarihsel çalışmalar, Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi sürecinde Osmanlı İmparatorluğu'nun ihtiyaç duyduğu askerî ve hayati malların Almanya'dan ithalinin zorlaştığını ve savaşın iktisadi olarak da sürdürülmesinin güçleşmiş olduğunu iddia etmektedir (Eldem, 1994, ss. 130-131; Tuncer, 2011, ss. 131-132). Bu iddianın aksine Vakit Gazetesi'nin çeşitli sayılarında yer alan makalelerde çatışmaların resmî bitiş tarihleri süresince mal arzı artışı, fiyat düşüşü, ticaretin canlanması ve nakit tutum oranında yükseliş gibi olumlu iktisadi durumların ortaya çıktığı ileri sürülmekteydi. Bunun temel nedeni olarak, insanların Selanik Mütarekesi'ne dair emarelerin ortaya çıkışı ile barışın geleceğine ilişkin bir beklentiye sahip olmaları gösterilmişti (Vakit, 8 Ekim 1918, s. 2; 13 Ekim 1918, s. 2; 17 Ekim 1918, s. 2). Savaşın bitişine yaklaşırken ortaya çıkan iktisadi gerilimler yeterli, tutarlı ve veriye dayalı incelemeden yoksun bir alanı oluşturmaktadır. Bu bağlamda barışın gelişinin Osmanlı İmparatorluğu açısından yarattığı iktisadi yükün ne zamana kadar sürdüğünü araştırmak önem teşkil eden bir konudur.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaşamış olduğu deneyime temel oluşturmak amacıyla, savaşların etkilerine ilişkin iktisat literatürü, çatışmalar ile iktisadi faaliyetlerin zarar göreceğini ve barışın gelişi sonucunda olumsuz etkilerin ortadan kalkabileceğini ortaya koymuştur. Çatışmalar, ticaret yollarını ve piyasaların işleyişini zedeleyebilmektedir. Bu durum, işlem maliyetleri ve mal fiyatlarının yükselmesine neden olarak, ticaret ve üretim üzerinde aksamalar ve düşüşler yaratabilmektedir. İlave olarak savaşlara dâhil olan ülkeler, düşmanlarının ticari ilişkilerine diplomatik tedbirler ile kısıtlama getirebilmekte ve ülkelerin iktisadi yaşamları alt üst olabilmektedir (Anderton ve Carter, 2001; Li ve Sacko, 2002; Anderson ve Van Wincoop, 2003; Lamotte, 2012). Benzer şekilde savaşlar nedeniyle tahvil ve hisse senedi fiyatları ile ulusal paraların değerlerinde değişimler görülebilmektedir. Bu etkilerin temel kaynakları, savaşlar ile ortaya çıkan savunma harcamaları ve bütçe açıkları yükselişi, şirketlerin çatışmaların yarattığı zararlar nedeniyle kârlarının azalması ve devletlerin devamlılığında ortaya çıkan tahribatlarıdır. Çatışmalar, yarattıkları savunma harcamaları yükselişi nedeniyle devlet borçlarının geri ödenememe ihtimalini arttırmaktadır. Bu şekilde bir beklenti sahibi olan yatırımcılar, tahvillere olan taleplerini azaltmakta ve sonuçta tahvil fiyatları düşüşleri gözlenebilmektedir (Ferguson, 2006; Waldenström ve Frey, 2008). Ayrıca savaşlar, iktisadi yaşamda yarattıkları düşük üretim, enflasyon ve bütçe açıkları gibi tahribatlar nedeniyle şirketlerin gelir ve kârlarında azalmalar ortaya çıkararak, hisse senedi fiyatlarında düşüşler yaratabilmektedir (Schneider ve Troeger, 2006; Choudhry, 2010). Son olarak savaşlar ile yatırımcılar, çatışmalardan etkilenen ülkelerden paralarını çekerek daha güvenilir ülkelerde yatırım yapmayı tercih edebilmektedirler. İla-

ve olarak savaşların iktisadi yaşamdaki olumsuz sonuçları, döviz kurlarına devlet müdahalesini aşındırmaktadır. Bu etkiler, ulusal paraların değer kaybetmesine yol açabilmektedir. Değer kayıpları, çatışmaların bitişine rağmen sürebilmektedir. Savaşın kaybedilmesi durumunda savaşlardan etkilenmiş olan ülkelerin varlıklarını sürdürüp sürdürememeleri durumu, ulusal paraların karşılığı konusunda beklentiler yaratarak bu ülkelerin paralarının değerlerinde değişmeler yaratabilmektedir (Willard, Guinnane ve Rosen, 1996; Weidenmier, 2002; Hall, 2004; Kanago ve McCormick, 2013).

Yazının incelediği dönem Toprak (1982), Çavdar (1983), Eldem (1994) ve Pamuk'un (2005) çalışmaları tarafından dikkate alınmış ve barışın gelişinin yarattığı iktisadi etkilere ilişkin çeşitli veriler ortaya konulmuştur. İlgili çalışmalar, savaşın iktisadi sonuçlarına ilişkin olarak detaylı incelemeler konusunda yetersizlikler taşımaktadır. Özellikle güncel ve kapsamlı veri kaynakları kullanımının azlığı, savaşın bitimi ile ortaya çıkan iktisadi etkiler üzerine karşılaştırmalı bir değerlendirme imkânını güçleştirmektedir. Bu yazı, ilgili tarihsel incelemelerin kısıtlarını da dikkate alarak savaşın sonlanmakta olduğu süreçte Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi yaşamını incelemektedir. Bu açıdan yazı, geleneksel kaynaklara göre döneme ilişkin güncel ve çok sayıda veri ile bilgi barındıran Tasvir-i Efkâr ve Vakıf gibi gazeteler üzerine yapacağı inceleme ile önceki incelemelerin eksikliklerini gidermeyi amaçlamakta ve katkı sunmaktadır. Makalenin ilk kısmında, ilgili döneme ait iktisadi gelişmelere ilişkin değerlendirmelere bolca yer ayıran Tasvir-i Efkâr ve Vakıf gibi gazetelerde yayımlanan makalelere ilişkin içerik değerlendirmesi yoluyla inceleme yapılmaktadır. İkinci kısımda, 30 Mayıs 1918 ve 14 Ocak 1919 tarihlerinde İstanbul Borsası'na ilişkin döviz kuru değerleri ve mal fiyatları üzerine yapılan betimsel ve istatistiki değerlendirme ile çalışma amacına ulaşmaktadır. Döviz kuru ve fiyat verisi, Tasvir-i Efkâr ve Vakıf gazetelerinden elde edilmiştir. Bu bağlamda, kambiyo ve fiyatlara ait veriler, gazetelerden toplanan bilgi ve belgeler, detaylı ve kapsamlı değerlendirmeler ile 1918 ve 1919 dönemindeki Osmanlı iktisadi yaşamı daha derinlemesine anlaşılabilir ve bilgi birikimi oluşturulacaktır. Son kısımda ise genel bir değerlendirmede bulunmaktadır.

Yazının ulaştığı sonuçlar, tarihsel çalışmalarda iddia edildiğinin aksine Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi süresince Osmanlı İmparatorluğu'nda ciddi anlamda olumsuz bir iktisadi baskının var olmadığını işaret etmektedir. Bulgaristan'ın savaşı resmî olarak bıraktığı Eylül 1918 tarihi süresince Osmanlı İmparatorluğu'nda mal fiyatlarında düşüşler şeklinde iktisadi iyileşmelerin olduğu görülmektedir. Bu bulgu, gazete yazılarında yer bulan; çatışmaların resmî bitişi öncesinde savaşın ik-

tisadi yükünün kalkmakta olduğu beklentisi nedeniyle piyasada gözlemlenen mal bolluğu gibi olumlu gelişmelerin varlığına ilişkin iddialarla desteklenmektedir. Ancak çatışmaların son bulmasının yarattığı olumlu sonuçlar uzun dönemde varlığını sürdürmekten uzak görünmektedir. Dolayısıyla Mondros Mütarekesi'nin, kısa vadeli iyileşmeler dışında politik çalkantılar yaratma potansiyeline ilave olarak, iktisadi yaşamın tekrar düzelmesi konusunda beklenen etkisini ortaya çıkaramadığı söylenebilir. Bu sonuç, liranın savaşın bitişine rağmen ciddi değer kaybına uğraması ve gazete yazılarına yansıyan altyapısal sorunlar ve buhran söylentileri ile desteklenmektedir.

Birinci Dünya Savaşı Sonlanırken Gazete Yazılarında İktisadi Yaşam

Savaşların etkileri üzerine inceleme içeren iktisat literatürü, çatışmaların ticaret yollarına ve şirket faaliyetlerine zarar verdiğini göstermektedir. Bu nedenle savaşlar sonucunda üretim ve ticarete düşüş olabilmektedir. Ayrıca savaşa taraf ülkelerin getirdiği kısıtlamalar ve tedbirler sonucunda ticaret miktarı azalmakta ve mal fiyatlarında karaborsa, artan riskler ile yükselişler gözlemlenebilmektedir. Önemli diğer bir sonuç ise savaşların ulusal paraların desteklenmesinde yarattığı güçlükler sonucunda değer kayıpları yaşanmasıdır. Bu durum, çatışmaların sonlanmasına rağmen işgal gibi, devletlerin varlığını tehlikeye atan olaylar nedeniyle etkisini sürdürebilmektedir (Anderson ve Van Wincoop, 2003; Choudhry, 2010; Kanago ve McCormick, 2013).

Bulgaristan'ın Eylül 1918 tarihi itibarıyla savaştan çekilmesi öncesinde Osmanlı gazeteleri iktisadi durumun olumsuzluğu konusunda önemli değerlendirmeler sunmaktadır. Örneğin; 18 ve 23 Haziran 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer alan yazılarda, piyasada müşteri bulmanın güçlüğü ve satışların gerçekleşemediği belirtilmekteydi. Ayrıca un ve ekmek fiyatlarının düşük düzeyde olduğu ileri sürülmekte, ekmek boyutundaki küçülmelerden yakınılmaktaydı (Tasvir-i Efkâr, 18 Haziran 1918, s. 2; 23 Haziran 1918, s. 2). Temmuz ayına gelindiğinde Tasvir-i Efkâr Gazetesi, bayramın gelmesine rağmen satıcıların fırsatçılıkları nedeniyle et fiyatlarında müdahale gerektirecek ciddiyette yükselişlerin yaşandığını iddia etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 17 Temmuz 1918, s. 2). Benzer şekilde yumurta ve süt gibi ürünler dışında fiyatların yüksek düzeyde olduğu ve ancak yeni hasat döneminin bu sorunu aşma konusunda yardımcı olabileceği ifade edilmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 20 Temmuz 1918, s. 2). 31 Ağustos 1918 tarihli Vakıf gazetesinde başyazar Ahmed Emin, hükümetin mal kıtlığını gidermek için ihracata ilişkin yasaklama ka-

rarının etkisiz kaldığını ileri sürmekteydi. Aynı zamanda ithalatın kısıtlanamaması sonucunda altın çıkışının arttığı ve liranın değerinde kayıpların ortaya çıktığı ileri sürülmüştü. Belirtilen diğer önemli bir durum ise şeker gibi ürünlerin karaborsasının oluşması ve fiyatlarda önemli yükselişlerin var olmasıydı (Ahmed Emin, 31 Ağustos 1918, s. 1).

Öte taraftan çatışmaların sona yaklaşmasının iktisadi anlamda iyileşmeler ortaya çıkardığı görülebilmektedir. Savaş defterinin Selanik Mütarekesi ile Bulgaristan tarafından kapatılması sonucunda 8 Ekim tarihli Vakit gazetesine göre, Osmanlı İmparatorluğu'nun yakın zamanda savaşmayı bırakacağı ve altın miktarının artacağı beklenilmekteydi. Bu durumun sonucu olarak insanların varlıklarını nakit olarak tutmak istediği, altın fiyatlarının düştüğü ve liranın değerinin gittikçe arttığı iddia edilmekteydi (Vakit, 8 Ekim 1918, s. 2). Benzer şekilde 13 Ekim 1918 tarihli Vakit Gazetesi, Bulgaristan'ın savaş dışı kalmasının uzun süren çatışma ortamını bitireceğini ifade etmişti. Bu bağlamda iktisadi yaşamın düzeleceğine dair beklentiler nedeniyle tarafsız ülkelerin ve Almanya'nın paralarının yabancı piyasalarda değer kazandığı ifade edilmekteydi (Vakit, 13 Ekim 1918, s. 2). 17 Ekim 1918 tarihli Vakit Gazetesi ise bu olumlu gelişmelerin paralelinde, barış süreci ile dış ticarete getirilen kısıtlamaların zaman içerisinde kalkacak olması ihtimalinin doğduğunu belirtmekteydi. Bu durum sonucunda tüccarların fiyat düşüşlerinin yaratacağı olası zararlardan kaçınmak için mal stoklarını satışa çıkardığı ve fiyatların önemli ölçüde düştüğü iddia edilmekteydi (Vakit, 17 Ekim 1918, s. 2). Olumlu gelişmelere rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çıkışının hemen öncesinde 24 Ekim 1918 Tasvir-i Efkâr Gazetesi vapurların çalışmasına yetecek kadar kömürün bile alınan tüm tedbirlere rağmen kötü yönetim ve suistimaller sonucunda temin edilemediğini ifade etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 24 Ekim 1918, s. 2). Bu değerlendirmeler ışığında Bulgaristan'ın çatışmalardan çekilişi ile iktisadi hayatta genel anlamda iyileşmeler bulunduğu iddia edilebilir. Ancak enerji sorunlarının giderilemediği söylenebilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun Mondros Mütarekesi ile savaşı bırakması sonrası, Vakit Gazetesi'nin başyazarı Ahmed Emin, 2 Kasım 1918 tarihinde, barışın sağlayacağı iktisadi iyileşme beklentisinin yerine insanların ülkenin geleceği konusundaki endişelerinin geçtiğini ifade etmekteydi. Bu nedenle savaş dönemini aratacak şekilde sokaklara ıssızlığın egemen olduğu ileri sürülmekteydi (Ahmed Emin, 2 Kasım 1918, s. 1). Bunu destekleyecek şekilde piyasada yaşanan fiyat düşüşlerinin, mallara olan talebin yetersizliği ile daha fazla hissedilir hâle geldiği ifade edilmekteydi (Vakit, 2 Kasım 1918, s. 2). Almanya'nın Rethondes Mütarekesi ve Birinci

Dünya Savaşı'nın resmî olarak 11 Kasım 1918 tarihinde bitişi sonrasında iktisadi buhranın etkisini hissettirdiğini söylemek mümkündür. 14 Kasım 1919 tarihli Vakit Gazetesi savaşın son bulmasına rağmen olumlu iktisadi sonuçların gerçekleşmediğini ileri sürmekteydi. Mal piyasasında eski canlılıktan eser kalmadığı, depolanan malların satılmaya başlanması sonucunda piyasada kargaşanın hâkim olduğu ve herhangi bir fiyat rapor etmenin mümkün olmadığı ifade edilmekteydi. Ayrıca İtilaf Devletleri işgal memurlarının yerleşimi ile birlikte bir pahalılık beklentisinin olduğu iddia edilmekteydi (Vakit, 14 Kasım 1918, s. 2).

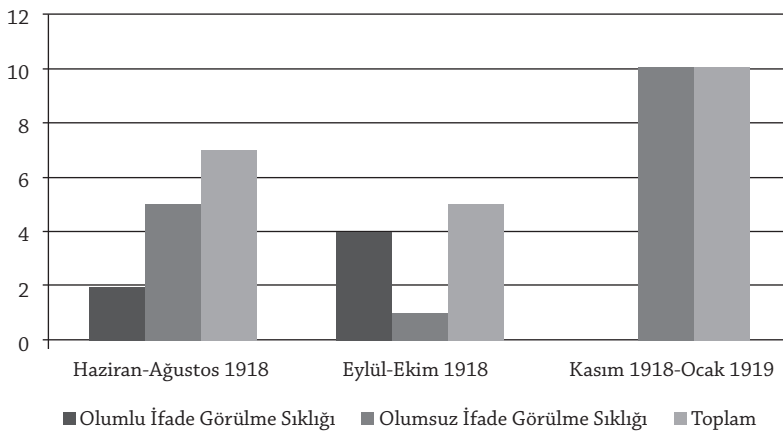
Bu şekildeki iktisadi yaşama ilişkin olumsuz değerlendirmelerin paralelinde, 23 ve 24 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr ve Vakit gazetelerinde yer alan makalelerde, İstanbul'da belli bir süreden beri kömür bulmakta yaşanan sıkıntılar ve süregelen iktisadi buhranın gittikçe ağır bir hâl aldığı iddia edilmekteydi. Kömür temini sıkıntısının temel nedenleri, yurt dışı ithalatın olmaması, yurt içindeki madenlerde işçilerin işlerini terk etmeleri ve madenlerde çalışacak yeni işçi bulunamaması olarak gösterilmekteydi (Vakit, 23 Kasım 1918, s. 2; Tasvir-i Efkâr, 24 Kasım 1918, s. 2). 23 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi piyasadaki kömürün iyi olmamasına rağmen yüksek bir fiyatla satıldığını ifade etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1918, s. 2). Savaşın sonlanması sonrasında kömür sıkıntısının yarattığı yüksek fiyat sorunu ile birlikte iktisadi bir buhranın ve dalgalı bir fiyat düzeyinin var olduğunu söylemek mümkün gözükmemektedir. 16 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi fiyatların genel düzeyindeki düşük düzeyi işaret etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 16 Kasım 1918, s. 2). Ancak bir hafta sonrasında 23 Kasım 1918'e ait Vakit Gazetesi, Çanakkale Boğazı'nın açılmasına rağmen gemilerin serbest şekilde hareketinin henüz mümkün olmaması ile mal ithalatının yetersiz kaldığını belirtmekteydi. Bu durumun sonucu olarak buğday gibi malların fiyatlarında %100'e yakın yükselişler yaşandığı ileri sürülmekteydi (Vakit, 23 Kasım 1918, s. 2). 21 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi benzer şekilde vapurların düzgün şekilde işlememesi ve işgal gücü askerleri için piyasadaki alımlar sonucunda ciddi fiyat artışları olduğunu belirtmekteydi. İlave olarak ham madde temini nedeniyle ekmek üretiminin sekteye uğradığı iddia edilmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 21 Kasım 1918, s. 2). Mal piyasasında yaşanan buhranın yanı sıra para piyasasında da savaşın son bulmasına rağmen bir toparlanma bulunmadığı görülebilmektedir. 30 Kasım 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi iktisadi teşkilatlanmanın yetersiz kaldığını, altın üzerinde bir spekülasyonun olduğunu ve liranın değerinin aşındığını ifade etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 30 Kasım 1918, s. 2). Bu değerlendirmeler sonucunda savaşın bitmesine rağmen ciddi bir iktisadi toparlanma olmadığının söylenmesi mümkündür.

Savaşın resmî bitişinden bir hayli sonra 1 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr, fiyat artışlarını tüccarların karaborsa faaliyetlerine bağlamaktaydı (Tasvir-i Efkâr, 1 Aralık 1918, s. 2). 5 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi piyasada bir buhran ve hububat fiyatlarında yükselişler olduğunu, şeker gibi birçok malın fiyatında dalgalanmalar bulunduğunu ve tüccarların kârlı bir alan olarak un alım satımı işine giriştiğini ifade etmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 5 Aralık 1918, s. 2). Benzer şekilde Vakit ve Tasvir-i Efkâr gazeteleri özellikle kömürde yaşanan kıtlık nedeniyle fiyatlarda artışların görüldüğünü ve vapurların bile artık hareket edemez noktaya geldiğini iddia etmekteydi (Vakit, 7 Aralık 1918, s. 2; Tasvir-i Efkâr, 5 Aralık 1918, s. 1; 7 Aralık 1918, s. 2). 8 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi altyapısal sorunların çözülemeyişi sonucunda gaz fiyatlarında daha öncesinde görülmemiş ölçülerde yükselişlerin olduğunu ileri sürmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 8 Aralık 1918, s. 2). 11 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi, barış sonrasında ithalat artışı ve mal bolluğu beklentisine rağmen piyasada fiyat yükselişlerinin devam ettiğini ifade etmekteydi. Bu olumlu beklentilerin gerçekleşmemesi, savaş sırasında ticari vapurların çoğunun batması ve telgraf hatlarının zarar görmesi gibi nedenlere bağlanmaktaydı (Tasvir-i Efkâr, 11 Aralık 1918, s. 1). 14 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr, un ve gaz yağı gibi mallarda ciddi fiyat yükselişlerini haber vermekteydi (Tasvir-i Efkâr, 14 Aralık 1918, s. 2).

16 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi, esnaf ve tüccarın Mondros Mütarekesi sonrasında ticaretin serbest kalacağı beklentisine sahip olmaları dolayısıyla bir süre için fiyatlarda indirim gitmelerine rağmen daha sonrasında daha hızlı yükselişlerin bulunduğunu ve önlemlerin yetersiz kaldığını iddia etmekteydi. Makale, Mütareke dönemi ile bir karşılaştırma yaparak çeşitli ürünlerin fiyatlarındaki artışların ne düzeyde olduğunu ortaya koymaktaydı. Örneğin; fasulye fiyatının 35 kuruştan 60 kuruşa, zeytinyağının 90 kuruştan 135 kuruşa, şeker fiyatının 105 kuruştan 200 kuruşa, sabun fiyatının 70 kuruştan 100 kuruşa ve gaz yağı fiyatının 12 kuruştan 25 kuruşa yükseldiği ifade edilmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 16 Aralık 1918, s. 1, 2). Mal piyasasındaki duruma benzer şekilde altın fiyatlarında da ciddi yükselişlerin meydana geldiği ileri sürülmekte ve fiyatların 430 kuruş civarında olduğu söylenmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 16 Aralık 1918, s. 2). 21 Aralık 1918 tarihli Tasvir-i Efkâr dikkate alındığında, barış sonucunda ortaya çıkması beklenen mal girişlerine dair olumlu beklentinin gerçekleşmediği ve fiyatların yükseldiği görülmektedir (Tasvir-i Efkâr, 21 Aralık 1918, s. 2). Ayrıca kömür buhranının barıştan çok sonra bile çözülemediği ve yurt içi madenlerden bile faydalanılmadığı ifade

edilmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 17 Aralık 1918, s. 1; 21 Aralık 1918, s. 1). Aynı şekilde 22 Aralık 1918 Tasvir-i Efkâr Gazetesi et fiyatlarında ciddi artışlar olduğunu ileri sürmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 22 Aralık 1918, s. 2). 3 Ocak 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr Gazetesi'nde ise iâşe bakanlığından ucuz un temini gibi alınan önlemler ile ekmek fiyatında bir miktar düşüş bulunmasına rağmen fiyatların yüksek düzeyinin tersine çevrilemediği iddia edilmekteydi (Tasvir-i Efkâr, 3 Ocak 1919, s. 2). Bunu destekleyecek şekilde 3 Ocak 1918 tarihli Vakit Gazetesi piyasada durgunluğun olduğunu ve ciddi bir buhranın tekrardan yaşanacağını ileri sürmekteydi (Vakit, 3 Ocak 1919, s. 2). Bu değerlendirmeler ile savaşın bitişinin sonrasında olumlu bazı iktisadi gelişmelerin yaşanmasına rağmen, savaşın yarattığı tahribatın önem taşımaya devam ettiği ve barışın iktisadi buhrandan kurtulma konusunda yaratabileceği etkinin sınırlı kaldığı söylenebilir.

Grafik 1, Haziran 1918 ve Ocak 1919 döneminde Tasvir-i Efkâr ve Vakit gazetesinde yer alan ve iktisadi hayata ilişkin değerlendirmelerde bulunan yazılarda sıklıkla vurgu yapılan kavramların olumlu ve olumsuz şeklinde sayısal bir özetini vermektedir. Bu kavramlar iktisadi yaşam üzerinde daralma, enflasyon ve risk yaratıcı etkisi bağlamında olumlu ve olumsuz olarak sınıflandırılmıştır. Olumsuz kavramlar, müşteri bulma güçlüğü, fiyat yüksekliği, ulaşım ve altyapı sorunları, liranın değer kaybı, karaborsa ve kıtlık şeklindedir. Olumlu kavramlar ise fiyat düşüşü, üretim bolluğu, altın fiyatlarında azalış, altın bolluğu ve liranın değer kazanması olarak sıralanabilir.

Grafik 1. Tasvir-i Efkâr ve Vakit'te Yer Alan İktisadi Yaşama İlişkin Olumlu ve Olumsuz Kavramların Görülme Sıklığı (Tasvir-i Efkâr ve Vakit, 1918-1919).

Dönem içerisinde gazete yazılarında iktisadi yaşama ilişkin olarak 11 olumsuz ifade sıklıkla tespit edilmesine rağmen sadece 4 olumlu kavram kullanımı bulunmaktadır.

Grafik 1 dikkate alındığında incelenen dönem içerisinde iktisadi yaşama ilişkin olarak olumsuz ifadelerin gazetelerde daha fazla yer bulduğu söylenebilir. Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi ile yani Eylül ve Ekim 1918 dönemi arasında bahsi geçen olumsuz kavramların 1'e düştüğü görülebilmektedir. Olumlu nitelikli kavramların ise görülme sıklığı 7'ye çıkmıştır. Olumlu kavramların görülme sıklığı, Kasım 1918 ve Ocak 1919 dönemi içerisinde kaybolmakta ve olumsuz ifadeler daha önce olmadığı kadar ciddi bir düzeye ulaşmaktadır.

Yapılan bu değerlendirme ile iktisadi yaşamın seyrinin genel olarak iyiye gitmediği söylenebilir. Savaşın son dönemeci olan Eylül 1918 öncesinde iktisadi yaşamın olumsuz bir durum içerisinde olduğu görülebilmektedir. Bulgaristan'ın imzaladığı ateşkes süresinde, iktisadi yaşamın ciddi bir şekilde kötü olmadığı ve Mondros Mütarekesi ile kısmi bir düzelme yaşandığı iddia edilebilir. Öte taraftan iktisadi yaşamdaki sorunların, çatışmaların bitişinden bir hayli sonra bile etkisini yoğun şekilde hissettirdiğini ileri sürmek mümkündür. Özetle, Bulgaristan'ın çatışmalardan çekilmesinin Osmanlı İmparatorluğu'nu iktisadi olarak olumsuz etkilediğini söylemek mümkün gözükmemektedir. Dolayısıyla Bulgaristan'ın savaşı bıraktığı dönem ile iktisadi yaşama ilişkin yaşanan olumlu gelişmelerin varlığının, savaşın bitişinin ortaya çıkartacağı yük azaltıcı etkiye ilişkin olumlu bir beklentinin kanıtı olduğu ifade edilebilir. Ancak zaman içerisinde çatışmaların bitişine rağmen iktisadi yaşamda kalıcı bir iyileşmenin var olmadığını ve buna politik karmaşanın da katkı sağladığını söylemek mümkündür.

Döviz Kuru ve Fiyatlara Göre İktisadi Yaşam

Tasvir-i Efkâr ve Vakit gibi gazetelerin iktisadi yaşama ilişkin sunduğu zengin bilgilere rağmen ilgili kaynakların politik yaşama dair ideoloji ve tavırlarının yanlı sonuçlara yol açması mümkündür. Bu nedenle yazı bu bölümde iktisat literatürünün bulgularını dikkate alarak liranın değeri ile mal fiyatlarındaki hareketlilikleri inceleyerek olası sorunları gidermeyi amaçlamaktadır.

İktisat literatürü, savaşların çeşitli şekillerde ticaret miktarını ve üretimi azaltıp, fiyatları yükselttiğini ortaya koymaktadır. Bu olumsuz etkiyi yaratan temel nedenler olarak ticaret yollarındaki güvensizlikler, şirket faaliyetlerinde zararlar ve diplomatik kısıtlamalar gösterilmektedir. Ayrıca kambiyo piyasalarındaki dalgalanmaların para arzındaki değişimler gibi iktisadi olaylar yanında savaşa ilişkin

olaylardan da kaynaklanabileceği gözlemlenmiştir (Anderson ve Van Wincoop, 2003; Choudhry, 2010; Kanago ve McCormick, 2013). Güncel bir değerlendirme olarak Kanago ve McCormick (2013), İkinci Dünya Savaşı'nın başlangıcını tetikleyen Polonya işgali sonucunda İngiliz Sterlini'nin değer kaybettiğini bulmuştur. Benzer şekilde Almanya'nın savaş ilan tarihlerinde sterlinde yüksek değer kayıpları gözlemlenmiştir. Kanago ve McCormick (2013), savaşa ilişkin olayların sterlinin değeri üzerinde yarattığı etkileri, İngiltere'nin maruz kaldığı olası iktisadi zorluklar ve para üzerinde devlet kontrolünün gevşemesi nedeniyle yatırımcıların beklentilerindeki değişimlerle ilişkilendirmektedir. Bu durum, sterlin değerinde düşüşler olarak piyasada yansımaları bulabilmektedir. Özetle, savaşlar, piyasaların işleyişini, ulaşım ve iletişim altyapısını olumsuz şekilde etkileyebilmektedir. Devlet bütçesi açık verebilmekte ve iktisadi sistem üzerinde kontrol gevşeyebilmektedir. Bu etkiler sonucunda savaşa dâhil olan ülkelerin paralarının değerinde dalgalanmalar ortaya çıkabilmektedir. Savaşın olası sonuçları, iktisadi değişkenlerin yaşadığı değişimleri farklılaştırabilmektedir. Örneğin; savaşta kaybeden tarafın devlet sisteminde meydana gelecek politik sorunlar ve parasının desteklenemeyeceğine dair inanç, ilgili ülkenin parasının değerinde barışa rağmen ciddi düşüşler yaratabilmektedir (Phillips, 1988; Hall, 2004; Kanago ve McCormick, 2013). Bu değerlendirmeler ekseninde Osmanlı İmparatorluğu'nda döviz kuru ve mal fiyatları üzerine yapılan inceleme, barış gelirken yaşanan iktisadi gelişmelerle birlikte politik gelecek üzerine de ışık tutabilmektedir.

Yazı, Osmanlı İmparatorluğu'nda çatışmalar son bulurken iktisadi yaşamının değerlendirilmesi amacıyla ilk olarak altın, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı'nın İstanbul Borsası'ndaki kuruluş cinsinden günlük değerlerini kullanmaktadır. Veri, Tasvir-i Efkâr gazetesinden elde edilmiştir. Yazı kambiyo verilerini, mal fiyatı verileri ile tutarlık sağlayan 20 Kasım 1918 ve 14 Ocak 1919 dönemi için incelemektedir.

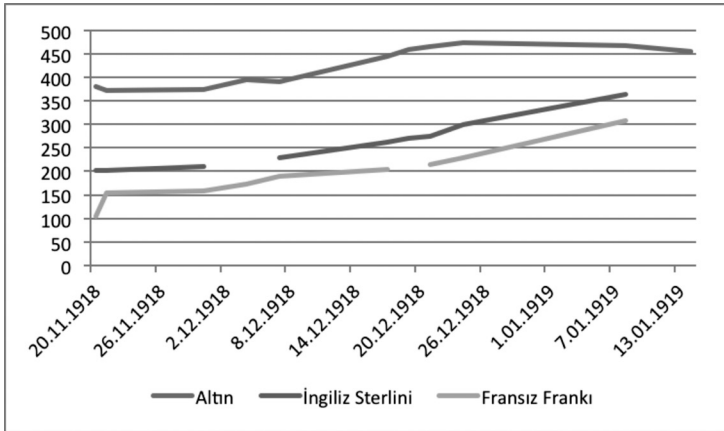
Bu aşamada İstanbul Borsası'ndaki kambiyo işlemlerine dair bir miktar açıklama yapmak gerekmektedir. İstanbul Borsası, Galata'da 1800'lü yılların ortalarından beri artış gösteren gayriresmî menkul kıymet ticaretinin Osmanlı Devleti tarafından kontrol edilmek istenmesi amacıyla 1866 yılında kurulmuştu. Hukuki altyapı Avrupa'daki piyasalar örnek alınarak 1871 ve 1873 yıllarındaki düzenlemeler vasıtasıyla yapılmıştı. İstanbul Borsası'nda işlemler vadeli veya vadesiz olarak açık arttırma ile yapılmaktaydı. İstanbul Borsası'nın kuruluşu sonrasında ticaretin çeşitliliği ve düzeyi düşüktü. Ancak bu durum 1914 yılına doğru ciddi şekilde değişmişti. Öyle ki piyasada 1914 yılında toplamda yaklaşık 104 tahvil ve hisse senedi işlem görmekteydi (Fertekligil, 2000, ss. 33, 44-45). İstanbul Borsası'nda kambiyo

işlemleri de bulunmaktaydı. 1914 itibarıyla yaklaşık 17 ülkenin parası ile işlemler sürdürülebilmekteydi. Borsa'da işlemler Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından belli bir süre sonra yöneticilerin talebiyle durdurulmuştu. Ancak ticaret gayriresmî olarak İstanbul Borsası dışında devam etmekteydi. Borsa'daki faaliyetler 1917 yılı itibarıyla tekrar başlamıştı. Bu dönem içerisinde özellikle kambiyo işlemlerinin önem kazandığı iddia edilmektedir. Savaşın yarattığı koşullar nedeniyle İstanbul Borsası bu dönemde yoğun devlet kontrolünden kısmen uzakta kalmış ve düzenleyici müdahaleler ancak 1923 yılından sonra yeni hükûmetin kurulması ile mümkün olabilmışti. Kambiyo işlemleri üzerine detaylı inceleme eksikliğine rağmen İstanbul Borsası'na ilişkin tarihsel literatür, Birinci Dünya Savaşı'na ilişkin haberlerin liranın değerinde dalgalanmalar yarattığını iddia etmekteydi. Örneğin; İngiliz Sterlini'nin lira karşısındaki değerinde görülen yükseliş, İtilaf Devletleri'nin zaferleri ile ilişkilendirilmekteydi (Borsa Rehberi-1928, 1990, ss. 18-19, 259; Kazgan, 1995, ss. 103-110; Al ve Akar, 2014, s. 172, 179).

Yazıda altın, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı'nın kuruş karşısındaki değerlerinin kullanılmasının birkaç temel nedeni bulunmaktadır. İlk olarak, en çok veri aralığı bu değişkenler için elde edilebilmektedir. Tasvir-i Efkâr, Avusturya-Macaristan, Almanya, Rusya ve Bulgaristan'ın paralarına ait olan kur verisini de içermekle birlikte bu bilgiler eksikliklere sahiptir. İkinci olarak, iki kazanan devletin parasının kullanılması, Osmanlı İmparatorluğu'nun politik geleceği hakkındaki beklentiler konusunda detaylı bilgi verebilmektedir. Altın ve İngiliz Sterlini'nin ise ilgili dönemde dünya ölçeğinde enflasyon gibi iktisadi sorunlar karşısında güvenli yatırım araçları olarak değerlendirilmesi (Vakit, 21 Eylül 1921, s. 3), savaşın iktisadi sonuçlarının daha net görülmesini sağlayabilecektir. Son olarak, savaş Kasım 1918 tarihi itibarıyla bitmiş ve iktisadi yaşamda, çatışmaların tarafı ülkelerin birbirlerine uyguladıkları kısıtlamalar kalkmaya başlamıştı. Bu bağlamda, Tasvir-i Efkâr gazetesinde yer alan bir makale, savaşın bitişi ile İngiltere ve Fransa'ya yapılan ihracatın oranının savaş dönemindeki sıfır değerinden nerede ise savaş öncesi döneme yaklaşarak sırasıyla %13 ve 25'e isabet ettiğini iddia etmektedir (Tasvir-i Efkâr, 6 Aralık 1919, s. 2) (bk. Pamuk, 1978). Bu durum, incelenen paraların iktisadi yaşam içerisinde önemli bir ağırlık taşıdığını gösterebilmektedir. İlave olarak, çatışmaların son bulması ile politik kısıtlar ortadan kalktığından, Osmanlı İmparatorluğu'nun düşmanı konumunda olan ülkelerin paralarına ilişkin ticaret serbest bırakılmış ve bankalar vasıtasıyla yapılabilir hâle gelmişti (Tasvir-i Efkâr, 23 Kasım 1918, s. 2).

Grafik 2, 20 Kasım 1918 ve 14 Ocak 1919 tarihleri arasında altın, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı'nın kuruş cinsinden günlük değerlerini göstermektedir.

Birinci Dünya Savaşı bitimi ile birlikte her üç değişkenin değerinde artış eğilimi olduğu görülebilmektedir. Altın değeri, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı değerleri ile karşılaştırıldığında daha düşük düzeyde bir artış göstermiştir. İlgili sonuç, Osmanlı İmparatorluğu'nda lira tutma oranlarının düştüğünü, altın ve savaşın galip taraflarının paralarının tercih edildiğini göstermektedir. Bu durum, Kasım 1918 sonrasında liranın satın alma gücünü azaltan iktisadi sorunları işaret ederek çatışmaların bitmesine rağmen olumsuz şartların ne derece önem arz etmeye devam ettiğini ortaya koymaktadır. Diğer bir durum ise İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı'nın tercih oranının altına göre ciddi ölçüde fazla olmasıdır. Bu sonuç, Osmanlı İmparatorluğu'nun varlığını devam ettirmesi ve parasını destekleyecek bir yapıyı kurma konusunda var olan ciddi bir endişenin kanıtı olarak gösterilebilir. Kısaca çatışmaların bitişi neticesinde iktisadi veya politik bir olumlu atmosferin bulunması durumunda liranın değerinde yükselmelerin ortaya çıkmış olması gerekmekte iken tam tersi şekilde gözlemlenen düşüşler barışın ortaya çıkarttığı belirsizlikleri, iktisadi sorunları ve politik çöküş beklentisini desteklemektedir.

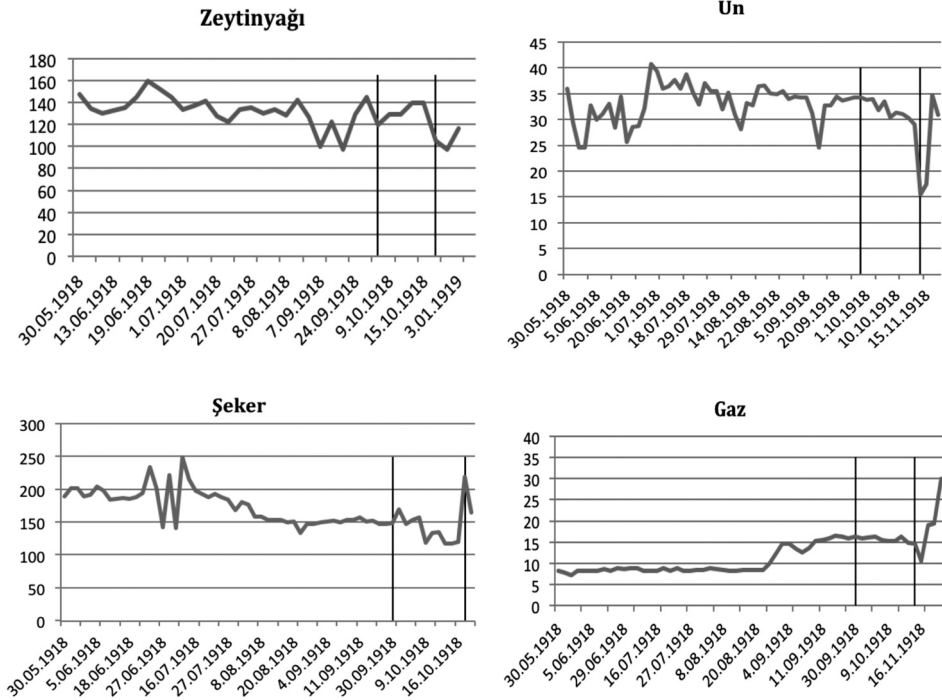

Grafik 2. Altın, İngiliz Sterlini ve Fransız Frankı değerleri, 1918-1919 (Kuruş karşılığı olarak)
(Tasvir-i Efkâr, 1918-1919).

Yazı, çatışmaları sonlandıran ateşkes antlaşmalarının iktisadi etkilerini daha net ayırıştırabilmek için ilave olarak zeytinyağı, un, şeker ve gaz fiyat verilerini de-
ğerlendirmektedir. Bu malların seçilmesindeki temel neden diğer mallara ilişkin fiyat verilerinin ciddi miktarda eksikler içermesidir. Sadece bu mallar için geniş bir veri seti elde edilebilmektedir. İlgili fiyatlar Grafik 3'te gösterilmiştir. Fiyat verileri, Tasvir-i Efkâr ve Vakit gazetelerinden derlenmiş, günlük değerlerdir. Veri, 30 Mayıs

insan & toplum

1918 ve 3 Ocak 1919 dönemi için elde edilebilirdir. Mallardan bazıları temel tüketim malları iken bazıları ihracı ve gaz gibi Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefiki ülkelerden ithalatı yapılanlardır.

Grafik 3. İstanbul'da Çeşitli Mal Fiyatları, 1918-1919 (Tasvir-i Efkâr ve Vakit, 1918-1919).

Dikey çizgiler, Selanik ve Mondros Mütarekesi'nin tarihlerini göstermektedir. Ateşkes imzalanan tarihler arasında kalan Eylül ve Ekim 1918 döneminde fiyatların tümünde azalış eğilimi gözlemlenmiştir. Bulgaristan'ın ateşkes imzalaması öncesinde gaz fiyatları dışında azalış durumu görülmektedir. Mondros Mütarekesi sonrasında ise veri eksikliklerine rağmen şeker dışındaki mal fiyatlarında artış eğilimi bulunmaktadır. Resim 1'de yer alan karikatür 16 Aralık itibarıyla tüm malların (sırasıyla un, fasulye, yağ, şeker, üzüm ve sabun) fiyatlarında Mondros Mütarekesi tarihine göre ciddi artışlar olduğunu iddia etmektedir. Bu bağlamda savaşın Osmanlı İmparatorluğu için resmî olarak bitişi sonrasında ciddi dönemsel fiyat yükselişlerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çıkışı döneminde fiyatlarda var olan düşüş eğilimi, olumlu

bir iktisadi gelişmenin varlığına kanıt olarak gösterebilmektedir. Ancak nihai sona yaklaşırken ortaya çıkan dönemsel fiyat artışları ve liranın değerinde meydana gelen kayıplar (Grafik 2), barışın beklenen etkisi yerine olumsuz iktisadi atmosfere işaret edebilmektedir.

Resim 1. Mütareke Sonrası Fiyatlar, 1919 (Tasvir-i Efkâr, 16 Aralık 1919, s. 1).

Not: Her bir mal için karikatürlerin altında sağ kısımda 16 Aralık 1919 tarihindeki fiyat değeri, solda ise mütareke dönemindeki fiyat değeri verilmiştir. Malların fiyatlarındaki artışlar karikatürlerde ilgili malı temsil eden şeklin büyümesi ile ifade edilmiştir.

Tablo 1, Grafik 3 dikkate alınarak yapılan değerlendirmeye ilave olarak fiyat verisinde meydana gelen değişmelerin zaman içerisinde ne şekilde bir eğilim içerisinde olduğunu göstermektedir. Bu bağlamda mütarekeler sonrasında ve öncesin-

de fiyat ortalamaları arasındaki yüzdesel farkın istatistiki olarak önemine ve yönüne bakılmaktadır. Ortalamalar arasındaki yüzdesel farklar ilgili politik olaylarla bağlı olarak iktisadi yaşamdaki uzun dönemli değişimleri veya beklentileri ortaya koyabilmektedir. Bu şekilde Grafik 3'e dayalı incelemenin aksine fiyatlardaki anlık değişimler ve dalgalanmalar yerine uzun dönemli hareketler değerlendirme kapsamına alınabilmektedir.

Tablo 1.
Fiyat Değişimlerinde Yüzdesel Farklar

	Zeytinyağı	Un	Şeker	Gaz
Selanik Mütarekesi sonrası	-8***	-10***	-17***	54***
Mondros Mütarekesi sonrası	-24***	-31***	--	47***
Gözlem Sayısı	33	62	62	58

*** % 1 düzeyinde istatistiki olarak anlamlılığı ifade etmektedir.

Tablo 1'de yer alan sonuçlar dikkate alındığında Selanik Mütarekesi sonrasında gaz fiyatları dışında diğer tüm fiyatlarda azalış eğilimleri bulunduğu görülmektedir. Fiyatlardaki azalışların Mondros Mütarekesi ile birlikte artma eğiliminde olduğu bulunmuştur. Gaz fiyatlarında ise ciddi yükseliş eğilimi etkisini sürdürmektedir. Bu durum gazete yazılarına referansla, çatışmaların sonlanmasına rağmen uzun vadede Osmanlı İmparatorluğu'nda iktisadi daralma, talep yetersizlikleri ve enerji sorunlarının varlığına kanıt olarak gösterilebilir. Elde edilen bulgular özetlendiğinde, Eylül 1918 itibarıyla oluşan barış sürecinin iktisadi anlamda rahatlama yarattığını ancak Mondros Mütarekesi ile çatışmaların Osmanlı İmparatorluğu için son bulmasının enerji yetersizliği ve yüksek fiyat düşüşleri ile yansımaları bulan iktisadi daralmayı işaret ettiğini söylemek mümkündür.

Genel Değerlendirme

Yazıda ortaya konulan sonuçlar, Osmanlı iktisadi yaşamının Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi ile aldığı görünüme ilişkin olarak tutarlı sonuçlar ortaya koymaktadır. Özetle, Bulgaristan ve Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çıktığı dönemde içerisinde olumlu iktisadi gelişmelerin varlığına rağmen uzun dönemde ciddi bir iyileşme bulunmadığı görülmüştür. Tablo 2, gazete yazıları ve iktisadi hayata ilişkin veriler yoluyla yapılan farklı incelemeler ile elde edilen sonuçların özetini göstermektedir.

Tablo 2.

Liranın Değeri, Fiyatlardaki Değişimlerin Yönü ve Gazete Yazılarındaki Görüşler, 1918-1919

Değişimin yönü		Selanik ve Mondros Mütarekeleri Arasında Kalan Dönem	Mondros Mütarekesi Sonrası
Liranın Değeri	X	X	-
Zeytinyağı	-	-	+
Un	-	-	+
Şeker	-	-	-
Gaz	+	-	+
Gazete Yazıları	-	+	-

Bulgaristan'ın savaştan çekiliş tarihi olan Eylül 1918'e doğru fiyatların neredeyse tamamında azalışlar bulunmaktadır. Gaz fiyatlarında yaşanan artışlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun müttefikleri tarafından sağlanan ham madde desteğinin gerilediğini ve enerji darlığının ciddiyetini desteklemektedir. Bu dönem için gazete yazıları, iktisadi yaşam üzerine olumlu ifadelerle göre olumsuz görüşleri daha çok bulundurmaktadır. Eylül 1918 itibarıyla Bulgaristan'ın savaştan çekilmesi sonrasında fiyatlarda ciddi azalışlar meydana gelmiştir. Ayrıca gazete yazılarında savaşın artık son bulacağına ilişkin beklenti nedeniyle mal bolluğu gibi olumlu iktisadi sonuçların olduğunun iddia edilmiş olması, Bulgaristan savaştan çıkmakta iken iktisadi yaşamdaki olumlu gelişmelerin varlığına kanıt olarak gösterilebilir. Bu nedenle Bulgaristan'ın savaşmayı bırakmasının tarihsel literatürün aksine piyasayı rahatlattığı söylenebilir. Dolayısıyla Selanik Mütarekesi'nin Osmanlı İmparatorluğu için savaşın sonunu getiren ve topyekûn iktisadi yıkıma neden olan bir olay olduğu söylenememektedir. İktisat literatürüne ilişkin çalışmaların ifade ettiği eksende (bk. Anderton ve Carter, 2001; Li ve Sacko, 2002; Anderson ve Van Wincoop, 2003; Lamotte, 2012) çatışmaların bitişi ile kısıtlamaların ve zararların ortadan kalkacağına dair beklentilerin, ticareti canlandırma potansiyeli taşıdığı, fiyatları düşürdüğü ve iktisadi iyileşmelere yol açtığını söylemek mümkündür.

Ancak bu iktisadi iyileşme sürecinin geçici olduğunu iddia etmek mümkündür. Ekim 1918 tarihli Mondros Mütarekesi sonrasında malların fiyatlarında dalgalanmalar bulunmaktadır. Gazete yazıları da bu dönem için fiyatlardaki kısmi yükselişler ile birlikte iktisadi durgunluğa vurgu yapmaktadır. Uzun dönemli olarak gaz fiyatları dışındaki diğer mal fiyatlarında düşüşlerin artması bu iddiayı desteklemektedir (Tablo 1). Kasım 1918 itibarıyla Birinci Dünya Savaşı'nın sonlanması ile liranın değerinde azalış yönünde bir eğilim bulunmaktadır. İktisat literatürüne ilişkin değerlendirmeleri dikkate alacak olursak (bk. Kanago ve McCormick, 2013) liranın değerindeki azalışların, barışa rağmen paranın desteklenmesindeki güçlüğü ve muhtemel iktisadi iyileşmeler ve politik gelecek konusundaki kötümser beklentiler nedeniyle liraya olan talebin azalışını ifade ettiğini söylemek imkân dâhilindedir. Bu iddiaları destekleyecek bir durum ise dönem içerisinde para arzının sınırlı düzeyde kalmış olmasıdır. Eldem (1994, ss. 113-114) dönem içerisinde %16'lık ve önceki döneme göre düşük düzeyde gerçekleşen bir para arzı artışı olduğunu belirtmektedir. Para arzındaki bu sınırlı artışa rağmen fiyatlarda daha yüksek oranlı uzun dönemli düşüşler gözlemlenmiştir. Bu düşüşlerin Osmanlı ürünlerini ucuz hâle getirmiş olması nedeniyle liranın değerinde gözlemlenmesi gereken artışlar yerine ciddi ölçülerde erozyon bulunmaktadır. Bu bağlamda sınırlı para arzı ve it-halat artışına rağmen liranın değerinde ve fiyatlardaki uzun dönemli yüksek düzeydeki düşüş eğilimleri, iktisadi yaşamda çatışmaların bitişinin potansiyel olumlu etkisinin sınırlı kaldığını gösterebilmektedir.

Sonuç

Politik olayların alacağı sonuçlar, iktisadi yaşam üzerinde ciddi yansımalar ortaya çıkartabilmektedir. Örneğin; savaşların bitişi yaklaşırken çatışmaların maliyetlerinin ortadan kalkacağına ilişkin beklentiler, savaşların tarafı olan ülkelerde reel ekonomik iyileşmeler ortaya çıkartabilmektedir. Yazı bu çerçevede, Osmanlı İmparatorluğu'nun iktisadi hayatındaki değişimleri, Birinci Dünya Savaşı'nın bitişi sürecinde inceleyerek sınırlı tarihsel literatüre katkı sunmaktadır. Daha açıkça 1918 ve 1919 dönemine ilişkin gazete yazıları, İstanbul Borsası'na ilişkin günlük kam-biyo ve mal fiyatları verileri kullanılarak Osmanlı İmparatorluğu için savaşın bitişi anlamına gelen Mondros Mütarekesi'nin Bulgaristan'ın savaşı bırakması sonucunda ne derece gerçekçi bir durum hâlini aldığı ortaya konulmaktadır. Toprak (1982), Çavdar (1983), Eldem (1994) ve Pamuk (2005), Birinci Dünya Savaşı ve Osmanlı ekonomisi üzerine çeşitli değerlendirmeler ve veriler içeren çalışmalar yapmışlardır. Ancak ilgili çalışmalar, derinlemesine incelemeden yoksundur. Yazı, ortaya

koyduğu bulgularla savaşın Osmanlı iktisadi yaşamı üzerinde yarattığı tahribatın anlaşılması için yeterli veri desteği sağlamayan tarihsel incelemelerin eksikliklerini kapatmaktadır.

Yazıda ulaşılan bulgular, Bulgaristan'ın çatışmalardan çekilmesinin enerji darboğazı dışında ciddi bir olumsuz iktisadi durum yaratmadığını ortaya koymaktadır. Bu açıdan, Bulgaristan'ın savaştan çıkışı sonrasında olası bir iktisadi buhran ile Osmanlı İmparatorluğu'nu savaş dışı bırakmış olduğu olasılığı kuşkuyla gözükmemektedir. Ayrıca Eylül 1918 tarihine doğru fiyatlardaki olumlu gidişat, savaşın zaten sonuna gelindiği şeklindeki bir beklentinin varlığını desteklemektedir. Ancak Osmanlı İmparatorluğu ve müttefikleri arasındaki mal ticaretinin zorlaşmasının enerji fiyatlarında artış etkisi yaratmış olması muhtemeldir. Osmanlı İmparatorluğu'nun savaştan çekilmesi ile birlikte barışın yaratabileceği olumlu iktisadi beklentilerin uzun dönemde gerçekleşmekten uzak olduğu görülmektedir. Savaşın altyapısal zararlarının olumlu iktisadi etki konusunda sınırlayıcı olduğu iddia edilebilir. Ayrıca barışa rağmen Osmanlı İmparatorluğu'nu bekleyen olumsuz politik geleceğin insanlarca sezinlenmiş olmasının da iktisadi bunalımı desteklemiş olması muhtemeldir. Yazıdan elde edilen sonuçlar ekseninde savaşların son bulmasının, her zaman beklenen olumlu ve kalıcı etkilerini yaratmaktan uzak olduğunu söylemek mümkündür.

The Ottoman Empire by the End of the First World War: A Study on the Ottoman Economy with the Ottoman Newspapers

Avni Önder Hanedar

Introduction

The First World War (WWI) negatively affected the Ottoman Empire and many other countries between 1914 and 1918. The Ottoman Empire was involved in the war against the Allies. The conflicts ended by September 1918, as the Central Powers were defeated and asked for the armistices. Before the outbreak of WWI, the gold standard was implemented by the belligerents, leading to stability in the monetary system and in prices. During the war, the belligerent countries abandoned the gold standard. The war was also responsible for increasing public expenditures and the debt burden in the Ottoman Empire to finance the expenditures. The Ottoman state did not establish its control on fiscal and monetary systems, heralding the financial instability. Increasing the volume of money in the Ottoman Empire to finance the growing budget deficit led to higher inflation. Furthermore, during the war, there were restrictions on the Ottoman foreign trade and production disruptions due to political concerns and damages. With the end of WWI, the Ottoman state began to establish its control on its economy, while the occupation of the Allies created new instabilities in economic policies (Eldem, 1994, pp. 25-131; Pamuk, 2005).

Previous literature on the impacts of wars suggests that the military conflicts could be responsible for serious political and economic problems. For instance, it was not possible to maintain higher foreign trade and production due to risks, damages, and sanctions (Anderton & Carter, 2001; Li & Sacko, 2002; Anderson

@ Dr., Sakarya University. onderhanedar@gmail.com

© Scientific Studies Association
DOI: 10.12658/M0248
insan & toplum, 8(4), 2018, 50-55.
insanvetoplum.org

& Van Wincoop, 2003; Lamotte, 2012). Additionally, based on data for a number of countries' bonds and markets, lower prices of bonds during the war years are observed, since the conflicts are related to the lower redemption of debts through higher government expenditures. This would create decreasing demand for the government bonds, and as a result, lower prices (Ferguson, 2006; Waldenström & Frey, 2008). Finally, the presence of fluctuations in the value of domestic currencies in response to war-related news is shown. For instance, the defeat of a country could be correlated with the depreciation of its currency because of a lower survival probability. Conflicts could also create a lower value of domestic currencies in case economic problems are primarily observed (Willard, Guinnane & Rosen, 1996; Weidenmier, 2002; Hall, 2004; Kanago & McCormick, 2013).

In the historical literature, there are unsettled arguments for the Ottoman economy during the end of WWI. Historical research suffers from the inadequacies of detailed examinations on the impacts of the political events during the last days of WWI. Different commentaries in *Vakit* pointed out that while Bulgaria asked for an armistice, there was the presence of economic improvements and increasing trade, leading to lower prices (*Vakit*, 8 October 1918, p. 2; 13 October 1918, p. 2; 17 October 1918, p. 2). On the other hand, Eldem (1994, pp. 130-131) and Tuncer (2011, pp. 131-132) argue that by the Bulgarian armistice, a severe stagnation was experienced due to the presence of difficulties in trade with the Central Powers. Then, the Ottoman Empire had to stop the fighting. Under these arguments, this study examines the Ottoman economy during the last days of WWI. The paper employs a content analysis, which is often used in the evaluation of newspaper articles.

Additionally, it compiles the various prices of goods and foreign exchange rates of gold and the Allies' currencies against the Turkish lira in İstanbul bourse between May 1918 and February 1919. The paper examines the fluctuations in the prices and exchange rates using descriptive and statistical methods. The data come from several Ottoman newspapers.

The findings show that between September and November 1918 there was economic improvement, in contrast to arguments in the historical literature. After WWI had finished in November 1918, people were pessimistic about economic improvement, while there were discussions on peace terms and the dissolution of the Ottoman Empire. This could have mitigated the possible positive impacts of peace and led to a severe stagnation with the destructive impacts of conflicts on infrastructure. The article contributes to the limited historical literature on the Ottoman economy during the end of WWI such as Toprak (1982), Çavdar (1983), Eldem (1994), and Pamuk (2005), based on the quantitative and qualitative analyses of unique data.

Methods and Data

This study uses information and data from the Ottoman newspapers between 1918 and 1919. There was a lack of research and quantitative information. The paper uses *Tasvir-i Efkâr* and *Vakit*. They are available in Beyazıt State Library in İstanbul, which includes their digital copies.

The paper employs two methods. It examines newspaper articles from June 1918 to February 1919 to have an in-depth understanding of how the Ottoman economy was affected by the end of the conflicts. The paper classifies the concepts on the Ottoman economy in the newspapers as positive and negative, implying crisis, lack of demand, and deflation. The paper looks at the number of positive and negative words in the newspapers during the critical political events such as the Armistice of Mudros. Furthermore, the paper examines fluctuations in daily exchange rates of the İstanbul bourse and good prices between 30 May 1918 and 14 January 1919, using descriptive and statistical analysis. Under the data constraints on the Ottoman economy, the paper collects daily data for several goods such as olive oil and the value of gold, the British pound and the French frank against *kuruş*. The fluctuations in the prices would further shed light on the Ottoman economy during the end of WWI to mitigate problematic results of the content analysis.

Results

The findings of the content analysis indicate that between June 1918 and February 1919 there were many negative opinions on economic outcomes, in comparison to the positive ones. From September to October 1918, Bulgaria and the Ottoman Empire asked for armistices, leading to a lower number of negative opinions, and a large number of positive words are observed. After the end of the war was approaching by November 1918, the number of negative opinions again increased. There were no positive words in the Ottoman newspapers. These findings suggest that the economic problems were influential by the last days of WWI, while after August 1918 the Ottoman economy began to recover. The economic instabilities were observed when Germany had stopped the fighting, and WWI formally ended.

The results of the analysis based on the good prices suggest that while Bulgaria and the Ottoman Empire had stopped fighting in September and October 1918, there was a significant reduction in almost all prices, except in gas prices. These results provide support for the presence of economic recovery, as peace was approaching. On the other hand, due to the Bulgarian armistice, it could be diffi-

cult to import materials from the Central Powers, leading to fuel shortage. There is no available foreign exchange rate data for the period before November 1918. The study observes the lower value of the lira against gold, the British pound, and the French frank after Germany had stopped fighting in November 1918. This suggests that people were pessimistic about economic improvements in the Ottoman Empire, although the conflicts officially ended. The problems in the Ottoman economy were more influential after the German armistice on November 1918. There was a higher decrease of the value of the lira though the end of hostilities, as compared to a lower increase in the quantity of money with higher fluctuations in prices (Eldem, 1994, pp. 113-114). This implies the presence of economic and political disruptions, heralding lower power of the Ottoman state to control the economy and foreign exchange trading.

Conclusions

The paper aims at understanding of the Ottoman economy by the end of WWI. This study's contribution is essential, since there was no vast literature, based on information of the Ottoman newspapers, reasonable prices, and foreign exchange trading at the İstanbul bourse. By the beginning of WWI, as in the other belligerent countries, the gold standard was abandoned in the Ottoman Empire, and expenditures increased, leading to financial instabilities. In September and October 1918, Bulgaria and the Ottoman Empire stopped struggling against the Allies. In November 1918, the conflicts ended in favor of the Allies and the Allies began to discuss the conditions for peace, leading to the partitioning of the Ottoman Empire. The control of the Ottoman state on the economy was also disrupted due to the occupation. The findings imply that the Ottoman economy suffered from severe problems by the Bulgarian armistice in September 1918.

On the other hand, there could be an expectation on the end of the war prior to the Bulgarian armistice, leading to lower good prices. The end of the conflicts for Bulgaria and the Ottoman Empire was positively related to the economic situation, as the Ottoman economy went into recession over time. This could be because of the presence of the pessimistic expectations on the political future together with infrastructural disruptions. Here, it is important to note the presence of fuel shortage. Thanks to the results about the Ottoman economy during the dissolution, it could be possible to provide a policy tool for the contemporary emerging economies faced with military hostilities, since the end of conflicts could lead to negative results for the economies because of the disruptions in political and economic systems.

Kaynakça | References

- Ahmed Emin. (1918, Kasım 2). Mütarekeden sonra, *Vakit*, s. 1.
- Ahmed Emin. (1918, Ağustos 31). İhracat ve ithalat muameleleri. *Vakit*, s. 1.
- Al, H., & Akar, Ş. K. (2014). *Osmanlıdan günümüze borsa: Dersaadet Tahvilat Borsası, 1874–1928*. İstanbul: Borsa İstanbul.
- Anderson, J. E., & Van Wincoop, E. (2003). Gravity with gravitas: A solution to the border puzzle. *American economic review*, 93(1), 170-192.
- Anderton, H., & Carter, J. R. (2001). The impact of war on trade: An interrupted times series study. *Journal of Peace Research*, 38(4), 445-457.
- Borsa Rehberi-1928. (1990). İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Choudhry, T. (2010). World War II events and the Dow Jones industrial index. *Journal of Banking and Finance*, 34, 1022-1031
- Çavdar, T. (1983). *Yüz yıllık pahalılık*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Eldem, V. (1994). *Harp ve mütareke yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun ekonomisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ferguson, N. (2006). Political risk and the international bond market between the 1848 revolution and the outbreak of the First World War. *The Economic History Review*, 59(1), 70-112.
- Fertekligil, A. (2000). *Türkiye'de Borsa'nın tarihçesi*. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Hall, G. J. (2004). Exchange rates and casualties during the First World War. *Journal of Monetary Economics*, 51, 1711-1742.
- Kanago, B., & McCormick, K. (2013). The Dollar-Pound exchange rate during the first nine months of World War II. *Atlantic Economic Journal*, 41, 385-404.
- Kazgan, H. (1995). *Tarih boyunca İstanbul Borsası*. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası.
- Lamotte, O. (2012). Disentangling the impact of wars and sanctions on international trade: Evidence from former Yugoslavia. *Comparative Economic Studies*, 54, 553-579.
- Li, Q., & Sacko, D. (2002). The (Ir)Relevance of militarized interstate disputes for international trade. *International Studies Quarterly*, 46(1), 11-43.
- Pamuk, Ş. (1978). Foreign trade, foreign capital and the peripheralization of the Ottoman Empire, 1830-1913. *Doktora Tezi*. Kaliforniya Üniversitesi, Berkeley.
- Pamuk, Ş. (2000). *A monetary history of the Ottoman Empire*. New York: Cambridge University Press.
- Pamuk, Ş. (2005). The Ottoman economy in World War I. In S. Broadberry, M. Harrison (Eds.), *The economics of World War I* (pp. 112-136). Cambridge: Cambridge University Press
- Phillips, R. J. (1988). War news' and black market exchange rate deviations from purchasing power parity: Wartime South Vietnam. *Journal of International Economics*, 25, 373-378.
- Schneider, G., & Troeger, V. E. (2006). War and the world economy stock market reactions to international conflicts. *Journal of conflict resolution*, 50, 623-645.
- Tanin. (1918, Eylül 17). Avusturya-Macaristan sulh daveti, s. 2.
- Tanin. (1918, Eylül 28). Malinof'un mütareke teklifi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 16). Kibrit fiyatları, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Ekim 24). Kömür meselesi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 1). İktisadi haberler, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 11). Erzak ve eşya pahalılığı, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 14). Son günler zarfındaki terfi-i fiyat, s. 2.

- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 16). Altın piyasası, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 16). Gala-i asar, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 17). Kömür bolluğu içinde kömürsüzlük, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 21). Haftalık piyasa ahvali, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 21). Kömür meselesi, mesele-i hayatiye, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 22). Et fiyatları fırlıyor, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 5). Dakik ve hububat fiyatları, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 5). Şirket-i Hayriye tatil-i sefer ediyor, s. 1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 7). Kömürsüzlüğün vahim neticeleri, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Aralık 8). Petrol fiyatları, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Haziran 18). Un fiyatları, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Haziran 23). Ekmek ve Francala, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 16). Kömür buhranı, s.1.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 21). Bir tevzi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 23). Kambiyo meselesi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 23). Kömür meselesi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 24). Kömür meselesi, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Kasım 30). Piyasamızda altın ticareti, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Temmuz 17). Et fiyatı, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1918, Temmuz 20). Haftalık piyasa ahvali, s. 2
- Tasvir-i Efkâr. (1919, Aralık 6). İhracatımızın kıymeti, s. 2.
- Tasvir-i Efkâr. (1919, Ocak 3). Haftalık piyasa ahvali, s. 2.
- Toprak, Z. (1982). *Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918)*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Tuncer, H. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu’nun sonu, Osmanlı İmparatorluğu ve Birinci Dünya Savaşı*. İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Vakit. (1918, Aralık 7). Dünkü piyasa, s. 2.
- Vakit. (1918, Ekim 13). Sulh cereyanlarının piyasalarda tesirâtı, s. 2.
- Vakit. (1918, Ekim 17). Piyasamız ne halde, s. 2.
- Vakit. (1918, Ekim 6). Piyasa buhranı, s. 2.
- Vakit. (1918, Ekim 8). Piyasa ahvali, s. 2.
- Vakit. (1918, Eylül 10). Kont Çezernin’in bir makalesi, s. 1.
- Vakit. (1918, Eylül 12). Sulh hakkında mühim sözler, s. 1.
- Vakit. (1918, Eylül 17). Avusturya notasının metni, s. 1.
- Vakit. (1918, Kasım 14). Piyasa, s. 2.
- Vakit. (1918, Kasım 2). Piyasa ahvali, s. 2.
- Vakit. (1918, Kasım 23). Kömür buhranı, s. 2.
- Vakit. (1919, Ocak 3). Dünkü piyasa, s. 2.
- Vakit. (1921, Eylül 21). Altın-Evrak-ı nakdiye meselesi, s. 3.
- Waldenström, D., & Frey, B. S. (2008). Did Nordic countries recognize the gathering storm of World War II? Evidence from the bond markets. *Explorations in Economic History*, 45(2), 107-126.
- Weidenmier, M. D. (2002). Turning points in the U. S. Civil War: Views from the Grayback market. *Southern Economic Journal*, 68(4), 875-890.
- Willard, K. L., Guinnane, T. W., & Rosen, H. S. (1996). Turning points in the Civil War: Views from the Greenback market. *American Economic Review*, 86, 1001-1018.

